

Prof. dr Maria Prussak,
Instytut Badań Literackich PAN

Warszawa, 29 lipca 2024

Recenzja rozprawy doktorskiej magistra Henryka Citko
Kalendarium życia i twórczości Zbigniewa Herberta 1924-1998

Magister Henryk Citko uczył się na dwu uczelniach w różnych krajach, dzięki temu zdobył różnorodne i wielostronne doświadczenie, zarówno praktyczne, jak i badawcze. Po kilku latach studiów na Wydziale Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej (przerwanych w 1988 roku) nawiązał współpracę z Biblioteką Polską w Paryżu, gdzie zajął się między innymi pozyskiwaniem archiwaliów polskiej emigracji. Równocześnie podjął studia w paryskim Institut National des Langues et Civilisations Orientales zwieńczone w 1998 roku uzyskaniem magisterium nostryfikowanego na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego w 2003 roku. Wykształcenie, ale nade wszystko doświadczenie zawodowe Henryka Citko związane jest z pozyskiwaniem, gromadzeniem, opracowywaniem i katalogowaniem archiwów literackich, między innymi zajmował się archiwum redakcyjnym „Zeszytów Literackich”. Dzięki uzyskanym stypendiom międzynarodowym poszerzał on również swoje umiejętności i kontakty w Bibliothèque Nationale de France oraz w Beinecke Rare Book & Manuscript Library.

Najdłużej, od 2007 do 2024 roku, doktorant był związany z Archiwum Zbigniewa Herberta jako kierownik Zakładu Rękopisów Biblioteki Narodowej, później w tym samym zakładzie jako kustosz herbertowskiego zespołu archiwalnego. Wiedzę zdobytą w tej pracy wykorzystywał w referatach prezentowanych na kilku konferencjach naukowych, w tym międzynarodowych, a także w bardzo ważnych dla badaczy twórczości poety publikacjach, między innymi takich jak *Archiwum Zbigniewa Herberta. Inwentarz*, Warszawa, 2008; „*Ja na przykład rysuję nieźle...*”. *Rysunki Zbigniewa Herberta z jego archiwum* tekst opublikowany w katalogu

wystawy *Zbigniew Herbert. Ludzie · People*, MOCAR 2015; katalog i omówienie biblioteki poety opublikowany w materiałach konferencji *Bibliothèques d'écrivains, lecture et création, histoire et transmission*, Turyn 2018; *Nieznana publicystyka Zbigniewa Herberta z lat 1948–1955. Uzupełnienia do bibliografii*. „Pamiętnik Literacki” 2020 nr 4. Wymieniam jedynie publikacje poszerzające niedostępną wcześniej wiedzę o poecie, a więc najbardziej, moim zdaniem, znaczące w kontekście jego najnowszego dokonania, jakim jest kalendarium Herberta. Pomijam, co nie znaczy, że jej nie doceniam, długą listę prac edytorskich dotyczących publikacji źródeł do biografii Herberta, jak również materiałów związanych z reprezentantami polskiej szkoły idei, tekstów Czesława Miłosza, a także przygotowany do druku w „Czytelniku” już po śmierci Jerzego Lisowskiego czwarty tom *Antologii poezji francuskiej*, Warszawa 2006.

Archiwista, dokumentalista, edytor, zarówno ze względu na znajomość szeroko rozumianych źródeł biograficznych, jak i ze względu na doświadczenie badawcze, Henryk Citko był najlepiej przygotowany do podjęcia benedyktyńskiego trudu, jakim jest opracowanie kalendarza życia i twórczości współczesnego poety. To moje przekonanie podzielały osoby przyznające stypendia twórcze w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego, takie stypendium przyznano doktorantowi dwukrotnie – w 2019 i w 2023 roku. We wstępie do swojego opracowania *Kalendarium życia i twórczości Zbigniewa Herberta* Henryk Citko przywołuje opinię autorek klasycznego już w literaturoznawstwie choć wciąż niepełnego *Kalendarza życia i twórczości Adama Mickiewicza*. Uważały one, że należy dążyć do ustalenia „możliwie wszystkich wydarzeń z życia poety”. Podzielając tę opinię, autor *Kalendarium życia i twórczości Zbigniewa Herberta* nie mógł jednak iść śladem kalendarzów pisarzy osiemnastego i dziewiętnastego wieku – Krasickiego, Mickiewicza, Norwida, Sienkiewicza, Żeromskiego. Ich autorzy starali się wykorzystać i zweryfikować wszystkie zachowane i dostępne źródła dotyczące biografii i twórczości wybranych autorów. Mogło się to udać ze względu na ich ograniczoną ilość.

Henryk Citko, weryfikując niesprawdzone opinie, rejestrując wszystkie udokumentowane i potwierdzone fakty z życia poety, dzieli je na różne nachodzące na siebie kategorie, wymienia wśród nich wydarzenia osobiste, towarzyskie,

światopoglądowe, twórcze. Dysponując ogromnym materiałem, nie może zacytować wszystkich źródeł, do których dotarł. Część musiała pozostać odnotowana w bibliografii. Przygotowując papierową wersję swojej pracy, autor nie mógł również skorzystać z nowoczesnego, znacznie bardziej pojemnego modelu interaktywnego *Kalendarza życia, twórczości i recepcji Brunona Schulza* opracowanego przez Stanisława Rośka. Musiał więc pominąć ogromny obszar recepcji twórczości Herberta, nie znaczy to jednak, że zupełnie z tej problematyki zrezygnował.

Kalendarium jest z definicji pracą dokumentacyjną, z założenia rezygnuje więc z interpretowania przywoływanych faktów i cytowanych źródeł. Citko daje pierwszeństwo dokumentom archiwalnym, niepublikowanym. Dotarł do wielu materiałów dotychczas nieznanych badaczom twórczości poety. W tym celu doktorant spenetrował imponujący zestaw zasobów rękopiśmiennych rozproszonych po całym świecie – wykaz przebadanych polskich zespołów archiwalnych obejmuje 7 stron, archiwa literackie zagraniczne 2 strony, a ponadto zostały uwzględnione dokumenty nadal przechowywane w zbiorach prywatnych oraz pozyskane przez autora na użytek tej pracy relacje ustne i pisemne. Samo to zestawienie pokazuje, że praca zawiera wiele nowych informacji, wykorzystanych tu po raz pierwszy. Nie do przecenienia są wnikliwie przeanalizowane osobiste materiały Herberta, nie tylko korespondencja, ale też notatniki, kalendarze, opatrzone datami i nazwami miejscowości rysunki, najrozmaitsze zaświadczenia i papiery związane z różnego rodzaju aktywnością, a także obfita dokumentacja lekarska. Do osobistych dokumentów zalicza się też biblioteka Herberta, często w książkach zapisywał on miejsce i datę jakoś związane z pozyskaną pozycją. Inną, ważniejszą funkcję pełnią znajdujące się w książkach dedykacje dla niego i trudniej dostępne, ale też uwzględnione w dużej ilości, jego dedykacje dla przyjaciół. Niezwykle ważnym elementem tego kalendarium są dokładnie opisane kontakty z instytucjami – przede wszystkim z wydawcami (tu ogromnie pomocne okazało się archiwum niemieckiego wydawnictwa Suhrkamp Verlag), ze Związkiem Literatów Polskich, z rozgłośniami radiowymi (nie tylko polskimi, ale też mało dotąd zbadanymi niemieckimi realizacjami dramatów Herberta), w końcu z urzędami paszportowymi i zachowanymi w IPN materiałami poświadczającymi prowadzoną na szeroką skalę inwigilację poety.

Żeby zweryfikować pojawiające się w korespondencji wzmianki o różnego rodzaju aktywności Herberta, Henryk Citko przejrzał prasę polską, francuską, niemiecką, austriacką, amerykańską, brytyjską, emigracyjną i wydobył z niej informację o wystąpieniach poety na wieczorach poetyckich, zjazdach, spotkaniach. Wykaz przejrzanych czasopism to kolejne cztery strony – co istotne, autor oznaczył asteriskiem zaskakujące czasem tytuły pism, w których publikowano teksty Herberta. Starał się również potwierdzić w materiałach prasowych informacje o radiowych, telewizyjnych, teatralnych realizacjach jego utworów. Dzięki drobiazgowej lekturze polskich gazet z przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych Henryk Citko odnalazł nienotowane wcześniej przez bibliografów poety jego rozproszone artykuły, co pozwoliło znacznie poszerzyć drugie wydanie zbioru publicystyki Herberta zatytułowanego *Węzeł gordyjski*.

Kalendarium życia i twórczości Zbigniewa Herberta łączy perspektywę samego poety i osób z jego otoczenia. Uwzględnione więc zostały wspomnienia innych pisarzy, zwłaszcza dzienniki, czasem również wzmianki o Herbercie pojawiające się w korespondencji innych osób. W ten sposób autor kalendarium poszerza pole widzenia, nie ogranicza się do subiektywnych zapisów poety i osób z jego najbliższego otoczenia. Praca badacza literatury, nawet wówczas, kiedy unika on wyrażonej *expressis verbis* interpretacji gromadzonego materiału, nigdy nie jest zupełnie wolna od subiektywizmu. Niezależnie od tego, że Henryk Citko zastrzega się, że z przywoływanych materiałów stara się wybierać cytaty dotyczące wyłącznie biografii i twórczości, to on decyduje, co poza suchymi faktami jest dla biografii istotne – zapis nastrojów, emocjonalnych reakcji na zdarzenia, zmieniające się opinie o ludziach. Autor kalendarium tworzy własny portret poety, także dlatego, że starannie weryfikuje ustalenia poprzedników, wprowadza nowe informacje i – co uważam za ogromnie cenne – rekonstruuje losy poszczególnych tekstów, także tych nigdy nie publikowanych, od pierwszego zanotowanego gdzieś pomysłu, przez późniejsze zmagania z procesem twórczym, aż do momentu druku i przekładu. Dzięki tym ustaleniom, można śledzić zmiany wprowadzane przez autora już po publikacji lub na etapie sugestii wysyłanych do tłumaczy.

Po latach sporów o miejsce biografistyki w badaniach literaturoznawczych, dziś już wiadomo, że był to spór pozorny, bez biografistyki nie jest możliwe uprawianie tekstologii. Wiedza o szczegółach życia poety, o środowisku, w jakim funkcjonował, jest w istocie częścią badań nad procesem twórczym, a więc w najgłębszym sensie jest wiedzą o jego tekstach. Podsumowując uwagi inauguracyjne strony internetowej *Kalendarza życia, Twórczości i recepcji Brunona Schulza*, Stanisław Rosiek stwierdzał: „Kalendarz Schulza nie powinien być klepsydrą. Kalendarz niczego nie zamyka, niczego nie kończy”. Tę konstatację można powtórzyć w odniesieniu do *Kalendarium życia i twórczości Zbigniewa Herberta*. Dzieło Henryka Citko niczego nie zamyka, przeciwnie, przed kolejnymi badaczami twórczości poety otwiera rozległe pole interpretacyjnych zagadek.

Nie mam żadnych wątpliwości, że przedstawiona przez Henryka Citko rozprawa doktorska zatytułowana *Kalendarium życia i twórczości Zbigniewa Herberta 1924-1998* spełnia wszystkie wymagania stawiane rozprawom doktorskim i zasługuje na wyróżnienie. Wykaz niewielkich uwag redakcyjnych przedstawiłam bezpośrednio autorowi pracy, żeby nie opóźniać prac nad przygotowaniem książki do wydania.

Maria Russek